

РАЗДЕЛ VII

НАЦЫЯНАЛЬНА-КУЛЬТУРНАЯ СПЕЦЫФІКА МАЎЛЕННЯ І ДЫСКУРСУ. МОЎНАЯ ПАЛІТЫКА

В.М. Ганеева (Мінск, Беларусь)

ІМПРЭКАТЫВЫ І ДЭЗІДЭРАТЫВЫ Ё БЕЛАРУСКАЙ І АНГЛІЙСКАЙ МОВАХ, АБО ЯК ПАЖАДАЦЬ ДАБРА І НАСЛАЦЬ ЛІХА

У артыкуле разглядаюцца кагнітыўна-маўленчыя тактыкі субзоны аптатыўнасці (імпрэкатывы і дэзідэратывы), якая выступае складнікам рэфармацыйнай мадальнасці, вядомай таксама як мадальнасць волевыяўлення. Супастаўляльны характар даследавання дазваляе вылучыць структурныя і семантычныя асаблівасці функцыянавання пракляццяў і пажаданняў у беларускай і англійскай лінгвакультурах.

Ключавыя словы: *імпрэкатывы, дэзідэратывы, волевыяўленне, субзона аптатыўнасці, праклёны, замовы, пажаданні, лінгвакультуралогія.*

Эмацыйныя перажыванні чалавека знаходзяць сваё адлюстраванне ў яго моўных паводзінах. Калі нехта крыўдзіць нас або абыходзіцца несправядліва, хочацца зрабіць бачным нашу рэакцыю для крыўдзіцеля, і пакуль ніякія дзеянні для нас немагчымыя апроч за вербальныя, мы звяртаемся да моўных выказаў, падсвядома спадзеючыся на магічную функцыю мовы, згодна з якой ужо адно прамаўленне праклёну зможа «адпомсціць» ворагу. Вера ў гэтую ж функцыю (якая трансфармавалася часткова ў моўны этыкет) прымушае нас казаць пажаданні добра і шчасця, віншаванні ў адрас дарагіх людзей.

Увага нашага артыкула звернута да эматыўных выказаў беларускай і англійскай моў з мэтай устанаўлення іх структурных, семантычных і лінгвакультуралагічных асаблівасцей.

Імпрэкатывы (ад лац. *imprecatio* 'пракляцце') і дэзідэратывы (ад лац. *desideratio* 'жаданне') адносяцца да субзоны аптатыўнасці. Згодна з прапанаванай намі канцэпцыяй рэфармацыйнай мадальнасці, семантычным ядром якой выступае волевыяўленне і наяўнасць альтэрнатыўных сусветаў, аптатыўнасць з'яўляецца адной з трох яе субзон, разам субзонамі імператыўнасці і інтэнцыянальнасці. Нагадаем, што акрамя імпрэкатываў і дэзідэратываў субзона аптатыўнасці ўключае наступныя кагнітыўна-маўленчыя тактыкі:

- аптатыў (агульнае жаданне, S хоча (каб) X),
- тымітыў (S баіцца (што) X),
- сператыў (S спадзяецца (што) X).

Да **імпрэкатываў** мы адносім кагнітыўна-маўленчыя тактыкі злопажаданняў і пракаляцці, калі моўца выказвае пажаданне адрасату, згодна з якім з ім мусіць здарыцца нешта кепскае: *S хоча (каб) нешта кепскае X*

Імпрэкатывы ў беларускай мове могуць мець рознае сінтаксічна-граматычнае ўвасабленне, сярод якіх:

- Канструкцыі са злучнікам *каб* (*бадай*):

a) *каб* Adr(N_{dat}) SV_{past} – *Каб табе моль пяты набіла.*

b) *каб* Adr(N_{dat}) OV_{past} – *Каб яму галаву адкруціла;*

c) *каб* Adr(N_{dat}) V_{past} – *Каб табе праваліцца, нячыстая сіла!*

d) *каб* Adr(N_{nom}) V_{past} – *Каб ты скруціўся. Каб вы марне прапалі, як Марцінавы боты. Бадай ты праваліўся.*

e) *каб* Adr(N_{gen}) SV_{past} – *Каб цябе нуда з'ела. Каб цябе маці купуючы ўтаніла.*

f) *каб* Adr(N_{gen}) V_{past} – *Каб цябе распёрла. Каб цябе па сцежках кідала.*

- Канструкцыі з *няхай* (*хай*):

a) *няхай* Adr(N_{dat}) SV_{fut/pres} – *Няхай табе зубы будуць лішнімі. Няхай табе пуза на язык лезе.*

b) *няхай* Adr(N_{gen}) SV_{fut/pres} – *Няхай цябе чэрві апануюць. Хай яго халера ўдушыць.*

– Канструкцыі з імператывам (з асабовым займеннікам і без): *Ідзі ты ў вір. Здубяней ты. Апухні ты. Захлыніцеся. Закаціся жаркім сонцам пад кустом. Май бяды даволі, а дабра ніколі. Падавіся.*

– Канструкцыі, дзе дзеяслоў ужыты ў імператыўнай форме адзіночнага ліку разам з аб'ектам, на які насылаецца праклён: *Выверні табе пяткі. Лопні твае вочы. Мазгі табе высахні. Вырві табе язык. Ламі яго галава.*

– Бездзеяслоўныя канструкцыі: *Соль табе ў вочы. Скулу табе на язык. Калюк табе ў живот. Зубы табе вон. Дух з цябе вон. Сабацы сабачыя смерць.*

– Канструкцыі з *лепей/лепш* (*бы*) нешта было X, чым ёсць Y: *Лепш бы яго як найхутчэй забілі дзе. Эх, Якуб, Якуб, лепш бы цябе расстралялі тады, у сорок першым. Мо хто б лепшы выжыў.*

– Пытальныя сказы кшталту: *Нашто ж я цябе на свет нарадзіла? Чаму ж я цябе ў начовачках не ўтаніла?* Пра гэты сінтаксічны від пракаляццяў піша і М.І. Канюшкевіч [1, с. 167].

Разгледзеўшы імпрэкатывы, мы вылучылі некаторыя заканамернасці адносна таго, што жадаецца адрасату. Большасць праклёнаў датычыцца

здароўя, дабрабыту і жыцця. Адрасатам імпрэкатываў часцей за ўсё выступае іншая асоба, але ёсць і так званыя праклёны-прысягненні, калі моўца скіроўвае пажаданне кепскага да сябе, бо хоча засведчыць праўду: *Каб я выцягнуўся ўдоўж лавы, коль гэта няпраўда. Калі няпраўду кажу, то праваліся пада мною зямля.* Асобна вылучаюцца адкляці [2, с. 18] – праклёны, абярнутыя для абароны: *Клянi – сабе бяры. Каб твае кляты на сухі лес.* Яшчэ адной асаблівасцю беларускіх праклёнаў, якую адзначала А.І. Яновіч, выступае наяўнасць дзвюх прэдыкатыўных канструкцый [3, с. 57], калі моўца як бы прадстаўляе злы ўчынак, які быў яму зроблены іншым і зычыць таго ж свайму крыўдзіцелю, што сігналізуе пра важнасць прынцыпу «зуб за зуб» у народным уяўленні пра справядлівасць: *Абрахаў ён мяне, каб ён, Бог даў, на поле і лесу бегаючы брахаў. Каб таго ў магілу выцягнула, хто мае грошы выцягнуў.*

Для імпрэкатываў у англійскай мове характэрны наступныя структурныя рысы:

– Канструкцыі з мадальным дзеясловам *may*. Сказы такога кшталту маюць інверсійны парадак слоў, не маюць пыталнай і адмоўнай форм і форм прошлага часу: *May you never have a hearth to call your own. May the devil take your last shilling. That you may scratch a beggarman's back one day. May the gates of paradise never open to you.*

– Бездзеяслоўныя канструкцыі з формулай «нешта, што зычыцца, і адрасат»: *Bad luck to you! The crows' curse on you.*

– Канструкцыі з дзеясловам у форме кан'юнктыва цяперашняга часу (Subjunctive I): *Ants and spiders be in your marriage bed.*

– Імператыўныя канструкцыі: *Go to hell!*

Дэзідэратывы – гэта тактыкі, пры якіх моўца выказвае пажаданне, каб з адрасатам адбылося нешта станоўчае, бенефактыўнае: *С хоча (каб) нешта добрае Х.*

Дэзідэратывы, як і імпрэкатывы, выкарыстоўваюць розныя канструкцыі, сярод якіх:

– Канструкцыі са злучнікам *каб/бадай/няхай/хай*: *Дай жа божа, каб усё было гожа, каб здаровы былі ды багаты ды гаршком грошы мералі; Бадай цябе ліха мінула. Няхай цябе бог любіць. Хай табе ічасціць у працы.*

– Канструкцыі з прыназоўнікам за ў спалучэнні з адпаведным аб'ектам пажадання: *Першы тост – за вас! За вас і за цудоўны месяц, які ў нас наперадзе! У кампаніі каітана і вечара я п'ю за тваё цела;*

– Канструкцыі з імператывам: *Будзь багаты, як зямля. Вялікі расці, добра гадуйся.*

– Бездзеяслоўныя канструкцыі: *Малочна вам! З вядро качаны. Спор у працу!*

– Канструкцыі з аптатыўнымі дзеясловамі, якія выступаюць як перфарматывы *жадаць, зычыць*: *Жадаю ад сэрца вам усякага шчасця. Зычу табе цэлага сэрца. Я зычу вам таго, чаго сабе жадаю.*

– Канструкцыі з выразам *дай бог*: *Дай бог здароўя. Дай, божа, у добры час пачаць.*

Дэзідэратывы, добрыя зычэнні, з’яўляюцца даволі сітуацыйнымі. Так, у беларускай традыцыйнай культуры можна сустрэць выразы, якія адпавядаюць розным акалічнасцям: пры зборы ў дарогу: *Гладкае вам дарожкі*, пры наведванні хворага: *Бадай табе палепшыла*, пры сустрэчы з рыбаком: *Клёў на рыбу*, жанчыне, што збівае масла: *Комам масла*, пры пахаванні, на хаўтурах: *Каб яму зямля пяром*. Сюды ж можна ўключыць і так званыя зычэнні-засцярогі [2, с. 13]: *Дай, божа, у добры час гаварыць, у благі маўчаць. Не проці ночы кажучы. Няхай бог крые.*

Дэзідэратывы ў англійскай мове як і імпрэкатывы маюць свае структурныя асаблівасці і могуць ужывацца згодна з адпаведнай камунікатыўнай сітуацыяй (вяселле, хаўтуры, пажаданні ў дарогу і г.д.):

1) Канструкцыі з мадальным дзеясловам *may*: *May God grant you happiness!* ‘Хай Бог дасць табе шчасця’. *May you see him/her in heaven* (пра нябожчыка). *May you know nothing but happiness from this day forward*. ‘Не ведайце нічога апроч шчасця з гэтага дня’.

2) Канструкцыі з кан’юнктывам цяперашняга часу (Subjunctive I): *Heaven help them!* ‘Памажыце ім нябёсы’.

3) Імператыўныя канструкцыі: *Have a good rest!* ‘Добра адпачыць’.

4) Бездзеяслоўныя канструкцыі: *Long-life and fair health to you. My congratulations on your wedding anniversary!* ‘Мае віншаванні з гадавінай вяселля’.

5) Канструкцыя *here's to*, тыповая пры прамаўленні гостаў: *Here's to our wives and girlfriends*.

6) Канструкцыя з аптыгаўным дзеясловам у ролі перфарматыва: *We wish you a merry Christmas*.

З лінгвакультуралагічнага пункту гледжання да імпрэкатываў і дэзідэратываў адносяцца замовы, якія «валодаюць чароўнай або гаючай сілай» [4, с. 219].

У беларускай мове існуе некалькі лексем, якія ўжываюцца для абазначэння замоў: *шэпты, шаптанні, словы, малітвы, чары, замаўлянні, нагаворы, прысушкі, адсушкі* і інш. «Замовы – гэта праявічныя (часам рытмізаваныя творы) формульнага характару (або слоўныя формулы), якім прыпісвалася сіла магічнага ўздзеяння» [5, с. 6].

У англійскай мове таксама існуе шэраг лексічных адзінак для абазначэння замоў: *charm*, якое было запазычана з французскай мовы і паходзіць ад лацінскага *carmen* ‘спяваць’, мае наступнае тлумачэнне ў

Оксфардскім слоўніку: *an object, act, or saying believed to have magic power* ‘аб’ект, дзеянне ці выказванне, якое лічылася магічным’. У старажытнаанглійскай мове ўжываліся варыянты *galdor, gaeldor*, якія абазначалі ‘песня, спевы’. Іншымі лексемамі для выражэння значэння замоваў выступаюць: *incantation, spell, enchantment* і інш.

Англійскі фальклор мае карані ў кельцкай міфалогіі плямёнаў, якія засялялі Англію ў да-рымскія часы (брыты і іншыя), і ў германскай міфалогіі плямёнаў, якія засялялі востраў падчас Вялікага перасялення народаў (англы, саксы, юты). Пазней, вялікі ўплыў на фарміраванне англійскага фальклору аказалі легенды і павер’і кельцкіх народаў, з якімі гістарычна англічане пастаянна кантактавалі, у першую чаргу, валійцаў. Пэўны ўплыў аказаў скандынаўскі і французскі фальклор, прынесены пасля нармандскага заваявання Англіі. Аднак, у адрозненне ад беларускага корпусу замоў, англійская традыцыя не можа пахваліцца такім багатым архівам [6, с. XXIII]. У той жа час даследчык Дж. Ропер стварыў базу англійскіх замоў (2005 г.) і прапанаваў распрацаваць міжнародны паказчык замоў.

Асноўнымі ізаморфнымі характарыстыкамі структурнай будовы замоў беларускай і англійскай моў выступаюць наступныя:

1. Параўнанні: *Wen, wen, little wen, Shrivel like a coal on the hearth, Shrink like slime on the wall, Waste away like water in a bucket. Become as little as a grain of linseed*. ‘Тлушчак, тлушчак, тлушчачак, знікай як вугаль у печцы, высыхай як глей на сцяне, высыхай як вада ў вядры, рабіся маленькім як ільняное зернейка’. *Як сонца і месяц на ўвесь свет свеціць, так каб я была на ўвесь свет міла і любя*.

2. Загад або просьба (зварот да хваробы ці вышэйшых сілаў: духаў, з’яў прыроды, цудоўных памочнікаў, Бога): *Чарвяк белы, рудая галава, не тачы ярага зуба. Ідзі ў чыста поле, у чыстым полі сядзь. Насвенчая Матка, стань на помашч, і дух мой. Sit you, women of victory, sink to earth! You shall never fly wild to the wood. Be you so considerate of my case* ‘Сядзьце, пераможніцы, апусціцеся да зямлі! Ніколі вам не ляцець няўрымсліва ў лес. Уважліва пастаўцеся да майго выпадку’.

3. Паўторы (лексічныя і сінтаксічныя), пры дапамозе якіх узмацняецца магічны эфект: *Remember, Mugwort, what you revealed [...], You were called Una, oldest of herbs, power against three and against thirty, power against poison and against venom, power against the enemy who travels over the earth*. ‘Памятай, Палын, што ты выўяляеш [...], Цябе назвалі Уна, старэйшай з зёлак, сілай супраць трох і супраць трыццаці, сілай супраць атруты і супраць яду, сілай супраць ворага, што па зямлі ходзіць’. *Каўтун, каўтуніца, плячны, ручны, галаўны. Ці ты ў вацах, ці ты ў плячах, ці ты ў грудзях, ці ты спаткаўся, ці ты злякаўся, ці ты з падбегу, ці ты з падвею, ці ты з перапалоху, ці ты з перажывання? [...]*.

Формулы немагчымасці з'яўляюцца славеснымі магічнымі сродкамі, пры дапамозе якіх выказваецца жаданне дасягнуць канкрэтнай мэты (каб хвароба скончылася, каб дэман сышоў, каб збожжа расло і г. д.). Часта яны прадстаўлены ў выглядзе паралельных структур, такіх як параўнанні ці метафары, калі адно дзеянне можа адбыцца па аналогіі з іншым (хай X адбудзецца як Y), што з'яўляецца найбольш распаўсюджанай формулай замоў ва ўсім свеце [7, с. 27].

Супастаўляючы кагнітыўна-маўленчыя тактыкі субзоны аптатыўнасці адзначым, што ў дзвюх даследаваных мовах імпрэкатывы і дэзідэратывы адзначаны высокай ступенню канвенцыянальнасці і сітуацыйнасці. Злопажаданні і пажаданні добра шмат у чым захавалі рысы функцыянавання мовы ў больш старажытны перыяд і ілюструюць асаблівасці аперавання носбітамі моўных структур у дачыненні да рэальнасці. Важна адзначыць, што імпрэкатывы і дэзідэратывы выкарыстоўваюць адны і тыя ж канструкцыі для перадачы супрацьлеглых значэнняў у беларускай і англійскай мовах. Як у беларускай, так і ў англійскай мовах ужываюцца бездзяяслоўныя канструкцыі і форма імператыва для перадачы значэння імпрэкатыва і дэзідэратыва (гл. табл. 1 і 2).

Табліца 1

Канструкцыі беларускай мовы для перадачы імпрэкатыўнага і дэзідэратыўнага значэнняў

Тып канструкцыі \ Тактыка	Імпрэкатыў	Дэзідэратыў
Канструкцыя з <i>каб</i>	+	+
Канструкцыя з <i>хай/няхай</i>	+	+
Імператыў	+	+
Бездзяяслоўная канструкцыя	+	+
Пытальная канструкцыя	+	-
Канструкцыя з аптытаўным дзеясловам у ролі перфарматыва	-	+
Канструкцыя <i>лепш X чым У</i>	+	-
Канструкцыя з <i>дай бог</i>	-	+
Канструкцыя з прыназоўнікам <i>за</i>	-	+

Табліца 2

Канструкцыі англійскай мовы для перадачы імпрэкатыўнага і дэзідэратыўнага значэнняў

Тып канструкцыі	Тактыка	Імпрэкатыў	Дэзідэратыў
Канструкцыя з <i>may</i>		+	+
Бездзеяслоўная канструкцыя		+	+
Імператыў		+	+
Канструкцыя з Subjunctive I		+	+
Канструкцыя з аптыгаўным дзеясловам у ролі перфарматыва		-	+
Канструкцыя з <i>here is to</i>		-	+

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Конюшкевич М.И.* Проклятия в речевом поведении белорусов / М.И. Конюшкевич // *Etnolingwistyka: problemy języka i kultury* / Uniwersytet M. Curie-Skłodowskiej. Lublin, 2001. T. 13. S. 155–168.
2. *Выслоўі* / Акад. навук Беларусі. ССР, Ін-т мастацтвазнаўства, этнаграфіі і фальклора ; *склад.*, сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт. і камент. *М.Я. Грынблата*, С.Т. Асташэвіч ; рэдкал.: В.К. Бандарчык [і інш]. Мінск : Навука і тэхніка, 1979. 518 с.
3. *Янович Е.И.* Текстовая структура и формуляр белорусских народных проклятий / Е.И. Янович // *Язык и этнический менталитет* : сб. науч. тр. / Петрозавод. гос. ун-т ; редкол.: З.К. Тарланов (отв. ред.) [и др.]. Петрозаводск, 1995. С. 55–60.
4. Плумачальны слоўнік беларускай літаратурнай мовы : больш за 65 000 слоў / НАН Беларусі, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. М.Р. Судніка, М.Н. Крыўко. 4-е выд. Мінск : Беларус. Энцыкл., 2005. 784 с.
5. Замовы / уклад., сістэматызацыя тэкстаў, уступ. арт. і камент. Г.А. Баргашэвіч ; рэдкал.: А.С. Фядосік (гал. рэд.) [і інш.]. 2-е выд. Мінск : Беларус. навука, 2000. 597 с.
6. *Roper J.* Introduction: Unity and Diversity in Charms Studies / J. Roper // *Charms, Charmers and Charming: International Research on Verbal Magic* / ed. J. Roper. Basingstoke, 2008. P. XIV–XXVII.
7. *Pocs E.* Miracles and Impossibilities in Magic Folk Poetry / E. Pocs // *Charms, Charmers and Charming: International Research on Verbal Magic* / ed. J. Roper. Basingstoke, 2008. P. 27–53.